

Dávid Ferenc és kora.

Írta : Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

A könyvharcot is ők kezdik. Szegedi Kiss István az első, ki „Associatio vera de trinitate“-jában megtámadta az unitáriusokat. E támadás csak kis körben keltett feltűnést, t. i. csak azok között, kik e munka kéziratát ismerték, mert csak négy év múlva került nyomdába, Skarica közbenjárására Genfben. Dávid az érdemleges mérközést siettetendő, 1569. aug. 20-án Gyulafehérváron megjelent „Prédikációs könyve“ alapján „De regno Christi“ címmel új munkát bocsátott közre. Ezt követte a „De regno Antichristi“, mely Jakab Elek összehasonlítása szerint sok helyen szöszszerinti idézet Servetónak Restitutio Christianismi c. munkájából. Servetóról ez alkalommal Basilius s egy Névtelen dicsérő költeményt is írt, őt martyrnak s a megkövezett István vértanú társának nevezvén. Ceglédi s Károlyi nem késték Basiliust e kifejezésekért megdorgálni. Melius Dávid könyveire az 1570. jul. 26-ki csengeri zsinaton ígért feleletet. Dávid a neki megküldött meghívást a fejedelem utasítására nem fogadta el. Melius fájdalommal vette ezt tudomásul, aztán — ügyét nem téve függővé a blandratisták megjelenésétől — határozatot hozatott ellenük, kik „nyelveket nem tudnak, a forrásokot nem ismerik s céljokhoz képest elferdítik“. Végzésüket kinyomtatták s Meliusnak 3 új művével, valamint Béza levelével együtt elküldötték János Zsigmondhoz megismerés végett. Dávidék „Responsio Pastorum ac Ministrorum Ecclesiarum in Transylvania“ című könyvvel feleltek ez iratokra. A csengeri Confessiot a kálvinisták külföldre is elküldték, így kapta meg azt Beza Skaricától s írta a „Dialogi Graeci Athanasii“ munkáját az unitáriusok ellen, ígérve Skaricának, hogy egyházának érdekében mindig szívesen áll rendelkezésükre. A további külföldi segítségre azonban ezuttal nem volt szükség, mert a magyar kálvinista írók meglepő termékenységet mutattak. Károlyi Péter „Brevis erudita et perspicua explicatio“ és „Az egy igaz Istenről és a Jézus Krisztusnak Istenségéről és Fiuságáról való

könyv“-ekkel; Hellopeus „Tractatus“-ával hadakozott. Mindkettőjüknek előbb Sommer, majd Dávid felelt. Jelentősebb volt Melius munkássága, ki három könyvet írt. „Az egész szentírásból való tudomány“ és a „Principia“ címűek Melius régi módszere szerint készültek. „Az igaz szentírásból kisedett ének“ „Az Hunyadi János éneke“ nótájára azonban új, mert Meliusnak első verses irata igaz, hogy csak részben eredeti, mivel „Az egész szentírásból való igaz tudományának Dávid Dehortatio et descriptio Dei tripersonati-ja mintájára készített versbeszédése. Hangja a megszokott sértő, mint ez alkalommal a Károlyi prédikációjáé is.

A csengeri zsinatra nem mehetvén el, Dávid a szept. 5-re összehívott marosvásárhelyi zsinaton kívánt Meliussal mérkőzni. Sajnos, e zsinatról a vitapontokon kívül semmi értesítésünk nem maradt. A következmények azonban azt sejtetik, hogy ez alkalommal új ellenfél is jelentkezett a római hitűekben. Különben nem tudnók megérteni, miért kellett 3 könyvet is írni ellenök. Egyik volt a Sommeré („Theses“), másik a Dávidé („Könyvecske az igaz keresztyéni keresztségről és a pápa Antikrisztus majmozásáról“), harmadik a Heltaié („Háló“). Az utóbbi kettő fordítás.

E könyvek megjelenésével egy, küzdelmekben, eredményekben gazdag korszak zárult le. Nevezhetjük az unitárius egyház megalapítása idejének, hiszen úgy látszik, hogy az ötven évvel előbb megindult reform-mozgalom ebben fog elcsendesedni; de nevezhetjük az egyházi élet kialakulása korának is. Sőt valójában ez helyesebb elnevezés is.

Az erdélyi reformáció kezdetben egészen politikai jellemű volt; ha valaki azt mondotta, hogy ő lutheránus, hát akkor biztosan lehetett tudni, hogy egyszersmind Habsburg-párti szász is. Később az önálló nemzeti fejedelemség hívei külön szervezkedtek Izabella és Martinuzzi körül. A politikai szervezkedésnek ez idejét a lutheránus üldözés jellemezte. Ferdinánd és Castaldo politikája Martinuzzi meggyilkoltatásával megszüntette a protestáns írtást, hogy — akaratlanul bár, de — megteremtse a magyar nemzeti protestántizmust. Annak a kezdetben is nagyfontosságú politikai akciónak, mely az új hitet magyar aspirációkkal szőtte keresztül, vallásos téren Dávid Ferenc, az első magyar lutheránus, majd pedig erdélyi kálvinista püspök volt a vezére. A vallásos élet fejlődése még ekkor sem ért el addig a pontig, ahol a politikától függetlenül lehetne volna magát. Magyar lutheránus, majd pedig később kálvinista lenni még mindig csak annyit jelentett, mint ábrándos

szeretettel védni az ősi hont; annyit jelentett, mint magyarul magyar érzéssel imádkozni a magyar hazáért. Bármily magasztosnak is találjuk ez állapotot, lehetetlen azt hinnünk, hogy a vallásos hitélet ebben a szerepében végső célját valósította volna meg. Nem hihetjük ezt már azért sem, mert ez a hit külsőségeiben, szertartásaiban s dogmaiban még mindig tulsokat megőrzött a római egyház ceremóniáiból; többet, mint amennyi a század puritán gondolkozásával összefért volna.

Az általános fejlődés keretében az unitárizmus valódi jelentősége épen az, hogy a hitéletet lehetőség szerint elkülönítette a politikai tendenciáktól. Mihelyt félreérthetetlenül kialakult ez a cél, magában az antitrinitárizmusban is ellentétek kezdtek mutatkozni. Az ellentéteket e mondás mutatja legfrappánsabbul: két kard nem fér meg egy hüvelyben. Az egyik kard pediglen Blandrata, a másik Dávid Ferenc volt. Dávid vérbeli magyar, ki abban a városban nőtt fel, melyben most reformátor; összeköttetései révén előkelő társadalmi tényező, hivatala szerint bejáratos a fejedelemhez. Blandrata idegen föld szülötte, ki más tradíciók között ismerte meg hazáját; mint orvos, igen népszerű, épen ezért a legmagasabb rangúak is szívesen látják. A munka fele részében kiegészítették egymást. Blandrata a főurak pártfogását nyerte meg s biztosította; Dávid az elveket képviselte. *Blandrata egyházat alapított, Dávid hitvallást.* E kölcsönös kiegyenlítés addig, amíg semmiféle külső akadály nem került utjába, a legbékésebben folyt.

Azonban mire a „Háló“ megjelent, az, kinek akarata folytán megjelent, meghalt. II. János, Erdély fejedelme, 1571. március 14-én, négy nappal a speyeri szerződést megerősítő okmányok kicserélése után megszűnt élni. Dávid, Blandrata s az újonnan alakult unitárius egyház fájdmához csak Békés Gáspáré volt fogható. „Azokkal a könnyekkel, melyeket Erdélyből távozásakor urától búcsúzva hullatott, méltán sirathatta eljátszott szerencséjét is. Hatalma, mely ura kegyéhez, mint repkény a fához, volt növe, összeomlott“. Március 20-án a fejedelem halála még nem volt köztudomású, maga Békés is csak e hó 27—28-án értesülhetett arról. E titkolózásnak az volt az oka, hogy Békésnek ellenében Somlyai Báthory Istvánnak megválasztását akarták előkészíteni. János Zsigmondot május 23-án helyezték sirboltba. Temetése — mint Bethlen és Forgách emlékezetül hagyták — díztelen, de egyszerűségében is megható volt. Siri beszédet Sommer János mondott felette, míg egy ország s

egy hitfelekezett könnyezett. Másnap a rendek „alig valának együtt: ime minden további vita és szó nélkül kikiálták Báthory Istvánt vajdának“.

A történetírás e fejedelemválasztással kapcsolatban a legkedvezőtlenebbül nyilatkozott Békés egyéniségéről. Elbukása e vádakból kétségtelenül sokat tett jogossá. Azonban a való tények igazságos figyelembevétele általánosságban inkább igazolja Békést.

Erdély történetének elmondását ott hagytuk el, hogy Békés portai követségének sikere — akaratlanul bár, de — két évig börtönbe juttatta Báthory Istvánt. Említettük azt is, hogy Miksa császár, leleplezendő János Zsigmond család politikáját, közölte a szultánnal a szatmári békepontokat. A meglepetésében fölingerült szultán tüstént számon kérte e csalfaságot. A fejedelem személyesen s azonnal akarta megbizonyítani ártatlanságát, de Szolimán haladékot adott a következő tavaszig. 1566 junius utolsó napjain Zimonyban a személyes látogatás minden kétséget eloszlatott s a szultán e szókkal búcsúzott a fejedelemtől: „Kérjed az Urat, hogy győzelmet adjon, mert elvégeztük, hogy három annyival nagyobbá tegyünk, mint vagy“ Ez a nem várt eredmény elbizakodottá tette Békést s mint meglátjuk, vesztére. Történt ugyanis, hogy Mehemed nagyvezér arra kérte az ifjú királyt, látogatná meg őt is sátorában, mint fiú atyját, mert beszélni óhajtana vele; ő látogatná meg, ha törvényük és vallásuk nem tiltaná. A fejedelem egész tanácsa helyeselte ezt, csupán Békés ellenezte, nem tartván azt a királyi méltósághoz illőnek. János Zsigmond egyéni hiuságának hízelt a Békés ellenvetése s ő, ki „körömnnyire sem tért el Békés akaratától“, nem a többi tanácsurakra, de Békésre hallgatott s a követeket azzal küldte vissza, hogy óhajtja ugyan a találkozást, de úgy, hogy az nyílt mezőn lóháton történjék meg. A nagyvezért sértette a visszautasítás s mogorván csak annyit felelt, hogy arra nincs ideje.¹

Ha a fejedelemnek maradt még reménye a porta jóakarátában, Békés Gáspár e naptól kezdve elveszettnek hihette azt. E gondolatát kiváltképen az erősítette, hogy Szolimán Szigetvár alatt meghalt s az új szultán, Szelim, noha atyjához hasonló oltalmazóul ígérkezett, valójában teljesen közönyösen nézte Erdély sorsát.

Békés, látván az idők fordulását, hozzálatott a magyar nemzeti politika régi törekvésének, a nemzeti királyság helyreállításá-

¹ Ez epizód leírása a forrás megjelölésével *Szádeczky* : Békés G. 12--13. l

nak megvalósításához. Szándéka nem volt kevésbé merész, mint egykor Martinuzzié. Azt akarta, hogy Felsőmagyarországot lázadásra bírja s a császári fennhatóság alól kiszakítva, Erdélyhez csatolja. Azonban a porta hallani sem akart e szándékról, mert úgy vélte, hogy a megerősített Erdély majd a töröknek is ellensége lesz. Főleg Mehemed nagyvezér izgatott a divánban a fejedelem s a magyar urak fellázítója, Békés Gáspár ellen; kit „gaztetteiért méltó büntetéssel“ akart lakoltatni. S mert ezt maga nem tehetette, titokban figyelmeztette Miksát az ellene készülő veszedelemre. Miksa az 1569-ki országgyűlésen Dobó Istvánt és Balassa Jánost — a Békés szötte összeesküvés két főemberét — bosszúból elfogatta.

Az ingerültség ez események következtében Erdélyben is nagy volt; mindenki Békést vádolta, mert úgy érezték, hogy a haragos porta és még haragosabb császár Erdélyen fogja haragját kitölteni. E viharhullámos idők legválságosabb napjaiban szabadult ki hosszas fogságából Báthory István (és az érte küldött Kendy Sándor). Általános volt a lelkesedés, mellyel itthon fogadták. Neki semmi része az utóbbi évek eseményeiben, különben is elsőrangú birtokos, nagy összeköttetésű főúr s személyes tulajdonai révén sokak előtt a jövő embere. Báthory nem késett megragadni minden alkalmat, mivel Békés elleni gyűlöletét kifejezhette. Ezt tennie könnyű volt. Épen csak a portához kellett fordulnia: Mehemedben kész barátára lett.

Csak hogy Békés sem volt tétlen ezalatt. Előbbi terve meghiúsulván, most azt határozta el, hogy a fejedelmet kibékíti a császárral s német hercegnőt szerez neki feleségül. Az, hogy János Zsigmond megnősüljön, a rendeknek is régi és megokolt kívánsága, hiszen ő utolsó sarja családjának s a mostani zord időkben föláldozni Erdélyt egy új család hatalmi érdekeinek, kevesek előtt lehetett kívánatos.

Nagyobb akadályba ütközött a német hercegnő-választás. Itt már kardinális elv forgott kérdésben. Erdély a legutóbbi időkben török barátságon élt, a török segedelme védte területi épségét s ha e tekintetben panaszra mégis volt ok, az lehetőleg aránytalanul csekély volt a német dulasokhoz képest. Különben is a török pártfogás politikailag nem volt oly veszélyes a magyar államiságra, mint a németé. A mohammedánizmusnak a hadi és békés állapotról szóló törvényei egy mozlím és nem mozlím nép közt csupán adófizetési viszonyt ismertek el.¹ Következőleg, ha Erdély pontosan

¹ *Salamon F.*: Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864. 87. l

beszolgáltatta az adót, belügyeit saját tetszése szerint intézhette, a szultán hatalma csupán a közakarattal választott nemzeti fejedelem megerősítésére szorítkozott. Ezzel szemben a császár — most már hozzá tehetjük, hogy a Habsburg vagy azzal rokon családból való feleségért — a választott fejedelem helyére saját tetszése szerint kinevezendő kormányzó vajdát kért. Tudva pedig azt, hogy a vajda Erdély önálló alkotmányának legfőbb őre, a hatalom legfőbb birtokosa: a császári óhajt elfogadni ugyanannyi volt, mint lemondani Erdély önálló nemzeti államiságáról. Így állítva szembe a török és német pártpolitikát, lehetetlen azt nem mondanunk, hogy csak az előbbinek volt jogosultsága. És mégis azt látjuk, hogy Erdély vezér-diplomatája — mint egykor Martinuzzi — német-barát politikára tért át. Kell, hogy legyen ennek valami erősebb oka, amit a fölszín mélyen eltakar. Saját fejedelemségének előkészítése bizonyára nem, hiszen akkor nem fáradt volna oly nagy buzgalommal a fejedelem megfeleségesítésén. Különben is, ha egyéni önző céljainak akarja fölhasználni állását, azt bizonyára sokkal előbb kezdi. Békés Gáspár németes törekvését a történetírás ép oly kevéssé vádolhatja nemzetietlenséggel, mint kiváló elődjét, Martinuzziét. A török ellenes politikájának okát, egyszersmind igazolását a mohammedánizmus lényegének ismerése adja.

Az ozman birodalom állami rendszere azon a prófétai kijelentésen épült föl, hogy az egész emberiség vagy igazhitű muzulman vagy pedig hitetlen gyaur; a hitetlenek ipso facto ellenségei az igazhitűeknek, ezért a próféta követőinek kötelességük irtani a pogányokat. Ez másképen annyit is jelentett, hogy „amint az égben csak egy Úr van, úgy a földön is csak egy lehet: a próféta“. A török háborúk célja tehát nem csupán térítés, hanem egyszersmind hódítás is. A Korán azonban nemcsak előre szabott irányt, de hátra is, kijelentvén, hogy bármely meghódított területről csak az élet árán lehet lemondani. A törökök minden elfoglalt nagyobb városban templomot építettek vagy alakítottak át s inkább készek voltak elveszni, semhogy föladás, csere, árulás vagy bárminő jogon vérontás nélkül elhagynák azt. A török hódoltság tehát azt jelentette, hogy a szultán fennhatósága alá tartozó területek örök időre elvesztek. S ha legalább keresztény uralom alá kerültek volna! Nem szükség részletesen fejtegetnünk, mit jelentett a hitújítás korában nem keresztény fönnhatóság alá tartozni.

Ezzel szemben a Habsburg-párti politikát mi sem jellemzi

jobban Illésházy nádor e szavainál, melyeket Bocskay Istvánnak írt volt: „Sohasem tetszett nekem és most sem tetszik, hogy a török igától mentes országot kétfelé szaggassuk. Ha két birodalmat csinálunk egy helyett, azzal még annál is erőtlenebbé tesszük, mint a minő jelenben. A fejedelmek meghalnak, de az országok megmaradnak. Ha Magyarországon két libera electio van, ha Magyarország egy királyt választ, Erdély meg egy másik fejedelmet, akkor vész el hazánk még a mostaninál is jobban“. Vagyis a német politika — azon kívül, hogy keresztény uralkodó főségét jelentette, egyszersemind — a török hódítás által részekre szakadozott magyar haza egyesítését célozta. Ez volt az az alapgondolat, amelyért egykor elvérzett Martinuzzi s majdan a diadalig még oly sokan áldozatul estek!

Hogy Békés politikai programja államférfiúi hozzáértéssel volt kigondolva, abban semmi kétség; azonban volt annak egy nagy gyöngesége is. Vagy talán nem is a programmé volt a hiba, hanem inkább a Békés egyéniségéé: nem rendelkezett elég kormányzói, hogy úgy mondjam, uralkodói rátermettséggel egy ily monumentális terv megvalósításához. Sem Martinuzzi ravasz erélye, sem Báthory Istvánnak pártot szervezni tudása nem volt meg Békés jellemében. Tőle mindenki félt anélkül, hogy szerették volna. Már pedig ily nemzetépítő munkában tömegrésztvét nélkül egyetlen lépést sem lehet tenni.

Az elmondottak nem csupán megmagyarázzák, de egyszersemind igazolják is azt, a miért Békés Gáspár és politikája népszerűtlen volt. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy senki sem akart segíteni annak megvalósításában.

(Folytatjuk.)

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Fitz József: Brassai Sámuel. Monográfia, Budapest, 1911.

E monográfia írója arra vállalkozott, hogy megrajzolja Brassai szellemi arcképét úgy, amint az emberek tudatában és a tudomány történetében él. De mincáját az elején meg kell állapítanunk, hogy nem gondolta meg, mit birnak meg vállalai. Igyekezett tájékozódást szerezni abban a nagy időre és széles területre kiterjedő irodalomban, amely a Brassai neve körül évről-évre felhalmozódik. Ez az igyekezete meglehetősen sikerrel is járt, de ekörüli buzgósága elfeledtette a földolgot, t. i. magának Brassainak munkáiba való szerető és elmélyedő tanulmányozást.

Innen van az, hogy Brassairól nem kapunk hű és egységes képet; csak mozaikdarabokat, melyeket az eddigi Brassai-kutatók, egyik egy, a másik más szempontból már megalkottak. S innen van az is, hogy a monográfia-író forrásai itt-ott túlzásokba, másutt ellenmondásokba vezetik, melyeket a könnyen, gyorsan, elevenen dolgozó és szellemesen író szerző nem vesz észre.

Aki Brassait érdeme szerint méltatni akarja, aki a tudományok fejlődésében ki akarja neki jelölni az igazi helyét s itt akarja őt megérteni és velünk is megértetni s történelmi nagyságában előnkbe állítani, annak egynehány tudomány területén feltétlenül otthonosnak kell lennie s olyan tájékozottsággal rendelkeznie, aminő napjainkban mind ritkább és ritkább lesz s maholnap csak tudománytörténeti kuriózum-számba megy. Ez természetesen nem megrovás akar lenni, hanem megállapítása egy ténynek, amely a bírálat hangját s a követelmények színvonalát mérsékelni alkalmas.

Fitz nem jut új eredményekre, de összedi s élvezhetően — nem szakemberek, hanem a nagyközönség igényeinek megfelelően — feltalálja azokat az értékes gondolatokat, melyeket Brassai elméje telmelt — a maga korában mindenkétől észrevétetlenül s melyeket Brassai-